

Zemřel Petr Matějů * 22. 7. 1950 – † 16. 6. 2017

V sociologii se periodicky objevují požadavky na to, aby byla nejen odborně vysoce kvalitní vědou, ale aby tuto kvalitu prokazovala rovněž na mezinárodním poli a současně aby aktivně přispívala k (re)formulaci veřejných politik, aby nám umožňovala lépe žít. Spojení těchto tří dimenzí, po němž v posledních dekáдах volají především levicově orientovaní sociologové, není ovšem nikterak snadné a ve střední Evropě je spíše výjimkou než pravidlem. Přesto se mezi českými sociology našla osobnost, která v tom byla víc než úspěšná – Petr Matějů. Jeden z mezinárodně nejuznávanějších a nejcitovanějších českých sociologů, důsledně opírající své závěry o empirický materiál a jeho metodolo-

gicky náročné analýzy, neváhal zároveň vstupovat na politické kolbiště a dosáhl významných postů ve státní správě a v managementu vědy na celostátní úrovni, aby tak mohl aktivně prosazovat výsledky své akademické práce. Jenže to byla potíž: Petrův aktivismus rozhodně nebyl levicový, v akademickém i politickém světě často vědomě odporoval dobovému mainstreamu a přinášel konflikty; hlasatelé multidimenzionální vědecké činnosti se od něj proto spíš odvraceli, pokud s ním přímo nebojovali. Neočekávaného úmrtí Petra Matějů však musí žet všichni, jimž jde o vysoce kvalitní empiricko-analytickou sociologii ve světovém měřítku, neboť právě tu v našich zeměpisných souřadnicích povýtce reprezentoval. Udělal obrovský kus práce a je velká škoda, že mu nebylo dopřáno v ní pokračovat, ačkoli se o to snažil do svých posledních dnů.

Pro formování Petrovy osobnosti bylo důležité, že na prahu dospělosti zažil relativní politické, společenské a kulturní „oteplení“ druhé poloviny šedesátých let. Otevřel se mu svobodný svět, vzhlížel k Západu, ale zároveň musel žít ve společnosti svázané řadou (často nepsaných) omezení, politických tlaků a personálních klik. Záhy to ostatně poznal na vlastní kůži. Začal studovat na nově budované Fakultě sociálních věd a publicistiky Karlovy univerzity, po jejíž „normalizaci“ musel přejít na Filosofickou fakultu (PhDr. 1972). K vědecké aspirantuře nebyl připuštěn, takže titul PhD. obhájil teprve v roce 1996 na dnešní Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity, kde se zanedlouho rovněž habilitoval (1999) a byl jmenován profesorem (2005). Během studií v roce 1969 se Zdeňkem Potužilem a Miki Jelínkem založil

poetické Divadlo na okraji (DNO), v němž hrál až do částečné profesionalizace souboru v polovině sedmdesátých let – odešel jak proto, že chtěl napřít své úsilí k vědě, tak kvůli vzrůstajícím politickým tlakům vůči amatérskému divadlu.

Jako sociolog našel uplatnění v pražském Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV, kde se seznámil s Jiřím Večerníkem (napsali spolu řadu studií o sociální stratifikaci a stali se celoživotními přáteli) a po polovině osmdesátých let vytvořil silný, empiricky orientovaný tým s Markem Boguszakem a Ivanem Gabalem. Specializoval se přitom na vzdělanostní nerovnosti a jejich transmisi, připojil se k americkým sociologům kriticky rozvíjejícím Blauův a Duncanův stratifikační model (mj. popřel aplikovatelnost klasického modelu na rozvrstvení české společnosti pozdní normalizace). S aktuálními metodami strukturního modelování se seznámil přímo od Roberta Hausera během americké stáže v roce 1987, na počátku devadesátých let byl inspirován rovněž Bourdieuovou teorií sociálního kapitálu, respektive různých typů kapitálu a jejich vzájemných konverzí, o něž opřel analýzy transformačních procesů. Prostřednictvím reprodukce elit prokázal přeměnu sociálního a politického kapitálu z komunistického období v kapitál ekonomický, zároveň si přitom uvědomoval zásadní význam vzdělání jako kapitalizační investice jednotlivců i pro budoucí celospolečenský rozvoj. Proto důsledně prosazoval otevřenost vzdělávacího systému a rovné šance na vzdělání, jež chápal jako podmínky ekonomické úspěšnosti a demokratické politiky. Nikdy však nezapomínal ani na sociálně-psychologickou, na individuální rovině řešenou dimenzi sociálních jevů, ať již v podobě aplikace Dahrendorfova konceptu životních šancí, nebo prostřednictvím empirického testování teorie rozděleného vědomí (společně s Jamesem Kluegelem).

Výjimečná obeznamenost s aktuálními trendy světové vědy, kterou si udržoval a rozvíjel i nadále, Petra Matějů přímo disponovala k široké mezinárodní spolupráci. Stal se jednou z hybných osobností stratifikační skupiny Mezinárodní sociologické asociace (RC28), s Donaldem Treimanem a Ivánem Szelenyím se podílel na komparativním výzkumu cirkulace elit v postkomunistických zemích, zajistil českou účast ve výzkumech ISSP, PIAAC a dalších. S Jiřím Večerníkem realizoval dlouhodobý výzkumný program Sociální trendy, v jehož rámci byl založen český sociologický datový archiv a vyšla první zpráva o české společnosti (1998, anglicky 1999). Zároveň přitom v letech 1994 – 2003 působil jako hostující profesor na University of California v Los Angeles a na dalších zahraničních univerzitách, v letech 2006 – 2011 zastupoval Českou republiku ve Výboru pro vzdělávací politiku OECD a v letech 2007 – 2008 byl členem Fulbrightova panelu pro vzdělávání v 21. století.

Na domácí půdě byl méně úspěšný, a to především proto, že se důsledně snažil o aplikaci mezinárodních, nanejvýš amerických měřítek na českou vědu a

vědeckou politiku. V letech 1991 – 1993 byl zástupcem ředitele obnoveného Sociologického ústavu, po konfliktech s vedením Akademie věd však funkci opustil a v roce 2010 musel odejít i z ústavu. Jako poslanec parlamentu a předseda podvýboru pro vědu a vysoké školy (1998 – 2002), náměstek ministryně školství (2006 – 2007) a ředitel analyticko-koncepčního odboru ministerstva (2007 – 2009), člen vládní Rady pro výzkum a vývoj (2006 – 2011) i předseda Grantové agentury ČR (2008 – 2014) usiloval o rozšiřování vzdělanosti a internacionalizaci české vědy, uplatňování meritokratických hledisek a mezinárodních standardů při hodnocení vědy a vysokých škol, zajišťoval navýšení prostředků pro základní výzkum. Narážel však na odpor a ne všechna opatření přinesla kýžené výsledky. Ani prorektorství soukromé Anglo-Americké vysoké školy (2003 – 2005), krátké angažmá na CEVRO Institutu (2010 – 2011) a děkanský úřad na Vysoké škole finanční a správní (2011 – 2015) Petrovi Matějů neumožnily dlouhodobě etablovat špičkové studium analyticky orientované sociologie, již v nabídce státních vysokých škol namnoze postrádal.

V posledních projektech se s Michaelem Smithem, Natalií Simonovou, Petrou Anýžovou a dalšími spolupracovníky věnoval roli fyzické krásy pro životní úspěchy a systematické vzdělávací diskriminaci chlapců, čímž nabourával genderovými studií vybudované stereotypy o nerovném postavení žen ve společnosti. Třebaže trpěl vážnou, vracející se chorobou a setkával se často s nepochopením nebo přímým odporem, zůstal až do konce mimořádně aktivním a veřejně angažovaným vědcem. Řada jeho studií teprve čeká na vydání. Velké plány, které již nestačil dokončit, však přenechal v dobrých rukách. Ačkoli se od Petra řada jeho dřívějších spolupracovníků odvrátila, opravdu hluboké svazky zkoušku časem přestály a lze doufat, že i jeho nejmladší kolegové budou v jeho díle pokračovat. Víc si snad žádný akademik nemůže přát a zásadní význam, jaký Petr Matějů pro moderní českou sociologii měl, snad časem docení i všichni ostatní – pokud ne, bylo by to pro obor velmi špatným vysvědčením!

Zdeněk R. Nešpor